

TÜRKÇE BİR MANİ ŞİİRİ

P. ZIEME

Berlin'deki Turfan metinleri külliyyatının İranca Mani metinleri arasında Mani yazısı ile yazılmış bir çift yaprak bulunmaktadır.¹ Bu parçanın bir yarısı Türkçe yazılmıştır.² Bu Türkçe metin bizce bir şiir (ilâhinin) parçasını içine almaktadır.

Şiir yapısına göre büyük çeşitlilik³ gösteren Türkçe Mani şiirler şimdiye kadar da bilinmekte idi.⁴ Bu şiirler bir taraftan çeviriler, diğer taraftan orijinal eserlerdir.⁵ M 132 işareti altında mahfuz olan yazmanın beyitleri de orijinal bir esere ait olabilir.⁶

Bu şiir parçasının özellikleri şunlardır: Son kafiye, alliterasyon⁷ ve bir satırdaki vurgulu hecelerin belli bir sayıya (4 veya 2) bağlı oluşu.

¹ M 132: bkz. M. Boyce, *A Catalogue of the Iranian Manuscripts in Manichaean Script*, Berlin 1960, s. 11; F.W.K. Müller, *Handschriften-Reste in Estrangelo-Schrift aus Turfan, Chinesisch-Turkestan*, Berlin 1904, s. 36/7. W. Sundermann, *Christliche Evangelientexte in der Überlieferung der iranisch-manichäischen Literatur*, Mitteilungen des Instituts für Orientalforschung, XIV, 1968.

² Bu metnin Prof. A. von Gabain tarafından önceden bir transkripsiyon ile çevirisi yapılmıştır. Kendisinin izni ile çalışmalarım sırasında bu materyallardan da faydalandım. Kendisine teşekkür etmeği borç bilirim.

³ bkz. T. Gandjei, *Überblick über den vor-und frühislamischen Versbau*, Der Islam, 33, 1956, ss. 145-146.

⁴ bkz. A. von Le Coq, *Türkische Manichaica aus Chotscho II*, Berlin 1919; W. Bang, *Manichäische Hymnen*, Le Muséon 38, 1925, ss. 1-55; R. R. Arat, *Eski Türk Şiiri*, Ankara 1965, nr. 1-7; A. von Gabain, *Vorislamische alttürkische Literatur*, Handbuch der Orientalistik, cilt Turkologie, Leiden/Köln 1963, ss. 211-213; A. von Gabain, *Altürkische Literatur*, Philologiae Turcicae Fundamenta, Tomus secundus, Wiesbaden 1965, ss. 232-234; H.H. Schaeder, *Die Lehre vom Vollkommenen Menschen*, Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 79, 1925, ss. 261-267.

⁵ bkz. A. von Gabain, *Altürkische Literatur*, s. 233.

⁶ bkz. meselâ *kök bõriteg* (satır 6).

⁷ G. Doerfer'e göre (bk. *Die Literatur der Türken Südsibiriens*, Philologiae Turcicae Fundamenta, Tomus secundus, Wiesbaden 1965, s. 869 not 1) "Büyük ilâhi (Mani için)" (bkz. W. Bang ve A. von Gabain, *Türkische Turfan-Texte III*) -deki alliterasyon Moğol menşelidir. Alliterasyonun diğer Türkçe Mani şiirlerde de ortaya çıktığını unutmamamız gerekir. Bu metinlerin kesin bir tarihe bağlanamazsa da, bunların "Büyük ilâhi" den daha evvel ortaya çıktığını hesaba katmak mümkündür. Bunu gözönünde bulundurunca Türk şiirindeki alliterasyonun menşei sorunu açık kalmaktadır.

M e t i n

M 132 a II. Çift yaprağın parçası; kırmızı kenar çizgileri ve noktalama işaretleri ile

ön (?)

- (1) 1. turğ/...
- (2) 2. yem...
- (3) 3. . yğılıkı/...
- (4) 4. toprağığ tom/...
- (5) 5. . uçurgumun utç/...
- (6) 6. kök bõriteg sini /////
//
- (7) 7. [y]orı(y)m. k(a)ra kuzğunteg to [prak]
- (8) 8. üze kal'yım. igkekeh
- (9) 9. kömürü . bilegüke yaruh
- (10) 10. teg bola(y)m:
- (11) 11. (boş kalmış)
- (12) 12.
- (13) 13. (kırmızı, İranca)

arka (?)

- (14) 1.[i]nce
- (15) 2./çah
- (16) 3./ça tip
- (17) 4./m özümüzke
- (18) 5. /////
// erklig uluğ 'ilig-
- (19) 6. [-imiz er]ür-siz . altunçah
- (20) 7. [t(o)m]miş . t(o)mlunçah t(o)mmış.
- (21) 8. kutluğ bilgeh begümüüz
- (22) 9. erür-siz . yme k(a) lum k(a) rah
- (23) 10. bodununguznuh . kiing
- (24) 11. koyunguzdah . uzun etekingiz-
- (25) 12. -deh . küyü küzedü tutup
- (26) 13. açmuu 'igdür-siz t/////
//

M 132 b (işaret: T I α).

ön (?)

- (27) 1. ... andağ ...
- (28) 2. .../r artayu ...

- (29) 3. ƙ(a)ltı ...
 arka (?)
 (30) 1. .../a üç ...
 (31) 2. ...[me]ngigü bo[lzun] ...
 (32) 3. .../az tut/ ...

R e k o n s t r ü k s y o n

- I. kök bõriteg sini [birle?] yorıyın
 ƙara ƙuzgunteg topraƙ üze ƙalayın
 igke kömüri
 bilgüke yariteg bolayın.
- II. erklig uluğ iligimiz erürsüz
 altunca tommıŝ
 tomlunça tommıŝ
 ƙutluğ bilge begümüz erürsüz
- III. yme ƙalın ƙara bodununguznı
 king ƙoyunguzda
 uzun etekingizde
 küyü küzedü tutup açını igdürsüz.

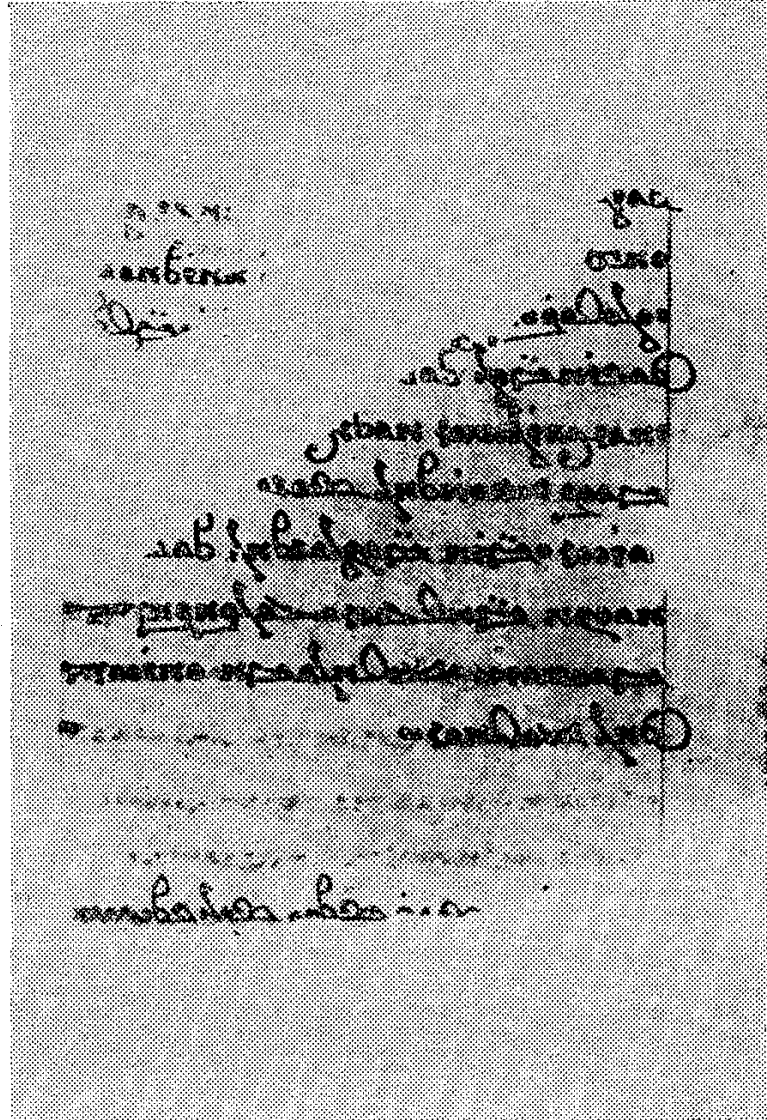
N o t l a r

2. *yem*, transliterasyon: *y'm*, anlamı belli deęil.
3. *yğılıƙı*/: (bizim) toplantımız (?)
5. *uçurğumun*: bu kelime herhalde *uçruğ* kelimesinden türemektedir; bkz. A. von Gabain, *Alttürkische Grammatik*, Leipzig 1950, s. 346 *uçruğ* ‘Spitze, uç, G. Clauson, *Notes on the “Irk Bittig”*, Uralaltaische Jahrbücher 33, 1961, s. 222.
6. *kök bõriteg*. Bkz. W. Bang ve G. R. Rachmati, *Die Legende von Oğuz Qayan*, Sitz. ber. d. Preuss. Ak. d. Wiss. 1932, satır 99 ve 217/8; G. Clauson, *Turks and Wolves*, Helsinki 1964 (Studia Orientalia XXVIII: 2, s. 19. *Kökbõri* özel ad olarak da kullanılmaktadır, bkz. W. Duda, *Die Seltschukengeschichte des Ibn Bibi*, p. 355: *Muğaffaruddin Abü Sa'id Kökbõri b. 'Alı*; J. Németh, *Acta Orientalia Acad. Scient. Hung.* X, s. 308; O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965, s. 252-253. *kök* ‘gri’ manasında; bkz. I. Laude-Cirtautas, *Der Gebrauch der Farbbezeichnungen in den Türkdialekten*, Wiesbaden 1961, § 69, § 74

- ve s. 84 not 2., *böri* 'kurt', bkz. G. Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, cilt II, Wiesbaden 1965, p. 333-334.
7. *ķara kuzġunteg*: bkz. A. von Le Coq, *Türkische Manichaica aus Chotscho III*, Berlin 1922, nr. 35 ön 2: *ķuzġunteg önglög ķara*.
- 8-9. *igkekeh kömürü*: *igkeke* kelimesinde ikinci hece iki defa yazılmıştır. Bu yazı özelliğine dair bkz. A. von Gabain, *Briefe der uiguriscshen Hüentsang-Biographie*, Sitz. ber. d. Preuss. Ak. d. Wiss. 1938, not 1765. *kömür* burada 'mangal kömürü' manasında kullanılmaktadır, bkz. A. von Le Coq, *Türkische Manichaica aus Chotscho III* nr. 11 ön 2-6. İlâç olarak kömür kullanımına dair bkz. G.R. Rahmeti, *Zur Heilkunde der Uiguren*, Sitz. ber. d. Preuss. Ak. d. Wiss. 1930, satır 26; J. Németh, *Die Türken von Vidin*, Budapest 1965, s. 337.
9. *kömür + i ve yar + u*: burada iyelik ekinin demonstratif fonksiyonu vardır. (bkz. K. Grönbech, *Der türkische Sprachbau*, Kopenhagen 1936, s. 96).
- 19-20. *altunķa tommıř*: bkz. A. von Le Coq, *Türkische Manichaica aus Chotscho III*, nr. 35 ön 1: *altunķa sargar* |||
20. *tomlunķa tommış*: 'top gibi yuvarlak'. A. von Gabain izahına göre bu tâbir Çince bir tâbirin kalkıdır. *tomlun* kelimesindeki *-un* eki ile ilgili olarak bkz. A. von Gabain, *Alt türkische Grammatik*, § 124 ve § 147.
21. *begümüüz*: yuvarlak ünlüleri bulunan *+ümüz* eki burada düz köke eklenir. Buna benzer şekillere *Xvāstwānīft* eserinin M yazmasında da rastlanmaktadır, bkz. P. Zieme, *Beiträge zur Erforschung des Xvāstwānīft*, Mitteilungen des Instituts für Orientforschung, XII, 1966, s. 352, not 2.
- 22-23. *ķara bodun*: Bu tâbirdeki *ķara* 'siyah' manasında değildir: *ķara bodun* tâbiri 'halk' manasını taşıyor, bkz. I. Laude-Cirtautas, *Der Gebrauch der Farbbezeichnungen in den Türkdialekten*, s. 32. *bodun* okunuşuna dair bkz. G. Doerfer, *Göttingische Gelehrte Anzeigen* 216 (1964), s. 276.
24. *ķoy* 'koyun', bkz. A. von Gabain, *Türkische Turfantexte VIII*, Berlin 1954, s. 96.
24. *uzun* transliterasyon: 'wwzwn.
25. *ķüyü*, transliterasyon: *kwyyw*.
26. *açın-igid-* 'bakmak' (Hendiadiyn), bkz. W. Bang, *Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut, Zweiter Brief*, Ungarische Jahrbücher, V, 1925, s. 233-234.
31. *mengigü* 'ebedî', manasına dair bkz. J.P. Asmussen, *Xvāstwānīft-Studies in Manichaeism*, Kopenhagen 1965, s. 201-202.

S Ö Z D İ Z İ N İ

<i>açın-</i> bakmak, korumak, ihtimam etmek	<i>ķ(a)ltı</i> gibi 29
<i>a.-u</i> 26	<i>ķ(a)lın</i> çok 22
<i>altın</i> altın; <i>a.+ça</i> 19	<i>ķ(a)ra</i> kara; 7; <i>ķ.bodununguznı</i> 22
<i>andağ</i> böyle 27	<i>ķoy koyun; ķing ķ.+unguzda</i> 24
<i>arta-</i> yok etmek; <i>a.-yu</i> 28	<i>ķutluğ</i> kutlu 21
<i>beg</i> bey; <i>b.+ümüz</i> 21	<i>ķuzğun</i> kuzgun 7
<i>bilegü</i> bilegi; <i>b.+ke</i> 9	<i>sini</i> seni 6
<i>bilge</i> âkil 21	<i>teg</i> gibi 6, 7, 10
<i>bodun</i> halk; <i>kara b.+unguznı</i> 23	<i>tı-</i> demek; <i>t.-p</i> 16
<i>bol-</i> olmak; <i>b.-ayın</i> 10; <i>b.-zun</i> 31	<i>t(o)m-</i> yuvarlak olmak; <i>t.-mıř</i> 20, 20
<i>böri</i> kurt; <i>b.teg</i> 6	<i>t(o)mlun</i> top; <i>t.+ça</i> 20
<i>er-</i> olmak; <i>e.-ürsüz</i> 19, 22	<i>toprak</i> toprak 7; <i>t.+ıg</i> 4
<i>erhlig</i> kuvvetli 18	<i>turğ</i> / ... 1
<i>etek</i> etek; <i>e.+ingizde</i> 24	<i>tut-</i> tutmak 32 (?); <i>t.-up</i> 25
<i>ig</i> hastalık; <i>i.+keke</i> 8	<i>uçurğ</i> uc; <i>u.+umun</i> 5
<i>ig(i)d-</i> bakmak, ihtimam etmek <i>i.-ürsüz</i> 26	<i>uluğ</i> ulu 18
<i>ilig</i> hükümdar 18	<i>utç</i> / ... 5
<i>inçe</i> böyle 14	<i>uzun</i> uzun 24
<i>ķing</i> geniş 23	<i>üç</i> üç 30
<i>ķök</i> gri, boz 6	<i>üze</i> üzere 8
<i>ķömür</i> kömür; <i>ķ.+i</i> 9	<i>yar</i> tükürük; <i>y.+ı</i> 9
<i>ķü-</i> korumak; <i>ķ.-yü</i> 25	<i>yem</i> ? 2
<i>ķüzäd-</i> korumak; <i>ķ.-ü</i> 25	<i>y(i)ğilik</i> toplantı (?); <i>y.+ı/!..</i> 3
<i>mengigü</i> ebedî 31	<i>yme</i> ve, dahi 22
<i>öz</i> kendi; <i>ö.+ümüzke</i> 17	<i>yorı-</i> yürümek; <i>y.-yin</i> 7
<i>ķal-</i> kalmak; <i>ķ.-ayın</i> 8	

ga
vay
meab :
nagagagagag
fald faldan faldin
vaygablvocesi
meab vovayadab vov
gacagagag vov faldan faldan
vov faldan vov vov vov
faldan vov vov vov vov
vov vov vov vov vov
vov vov vov vov vov
vov vov vov vov vov
vov vov vov vov vov